

DEMOKRATIJOS NESĖKMĖS PRIEŽASTYS BALTARUSIJOJE

RAMŪNAS DAVIDONIS

Straipsnyje, atsižvelgiant į trečiosios demokratizacijos bangai kylančias grėsmes, nagrinėjama, kodėl demokratija suklupo Baltarusijoje. Pagal Samuelio P. Huntingtono teoriją grėsmė šiam procesui kyla iš pačių demokratizacijos proceso dalyvių. Straipsnyje siekiama patvirtinti šią Huntingtono tezę. Atsakymo į tai, kas lėmė, kad Baltarusija pasirinko autoritarizmą, ieškoma, analizuojant ekonominius, politinius, istorinius veiksnius, Baltarusijos rinktoratą bei Aleksandro Lukašenkos valstybės sąrangos viziją.

1. Demokratizacijos problemos

Tarybų Sąjungos subyrėjimas ir nedemokratinų režimų žlugimas visoje jos įtakos sferoje sukėlė optimistines diskusijas apie tolesnes pasaulio raidos tendencijas. Francis Fukuyama savo darbe "Istorijos pabaiga" teigia, kad pasaulyje galutinai turėtų įsigalėti demokratija, kapitalizmas ir liberalizmas¹. Optimizmu dvelkė ir Samuelio Huntingtono idėjos apie trečiąją demokratizacijos bangą, tvirtinančios, kad dabartiniu metu yra itin palankios sąlygos demokratijų konsolidavimui². Demokratinų režimų įsigalėjimas daugelyje Rytų ir Vidurio Europos šalių ir patvirtino šių idėjų pasiteisinimą. Deja, prognozės apie "istorijos pa-

Ramūnas Davidonis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas.

© Ramūnas Davidonis, 1999.

Straipsnis įteiktas redakcijai 1999 m. rugsėjo 25 d.

baigą" baigėsi, kai Jugoslavijoje, Centrinėje Azijoje, Baltarusijoje ir kitose buvusiose komunistinio bloko šalyse demokratijos konsolidacija nepavyko, o šalys pasirinko autoritarinį vystymosi kelią.

Itin aiškiai šiuos procesus iliustruoja politinio režimo raida Baltarusijoje. Šis straipsnis nagrinėja nepasisekusios demokratijos priežastis joje. Kodėl šalis atsisakė demokratinio vystymosi? Kokios klaidos buvo padarytos Baltarusijoje, siekiant konsoliduoti demokratiją? Atsižvelgiant į Lietuvos kaimynystę su Baltarusija, gilesnė pastarosios šalies procesų analizė tampa itin aktuali.

1.1. Demokratizacija ir jai kylantys pavojai

Prieš nagrinėjant neįgyvendintos demokratijos priežastis Baltarusijoje, tikslinga pristatyti pereinamuoju laikotarpiu demokratijai kylančius pavojus ir galimas jai alternatyvas. Politikos mokslų teorija išskiria tris perėjimo iš nedemokratinio režimo į demokratiją etapus. "Pirmojo paruošiamojo etapo metu vyksta politinė kova, kuri baigiasi nedemokratinio režimo žlugimu. Antrasis yra sprendimų etapas, kurio metu įsteigiami demokratinio režimo elementai. Trečiasis - konsolidacijos laikotarpis, kai naujoji demokratija išvystoma iki visiško išitvirtinimo, ir demokratinės taisyklės tampa politinės kultūros pagrindu³. Tam, kad šie etapai būtų sėkmingai įgyvendinti, būtinos tam tikros sąlygos, kurioms esant yra didesnė tikimybė, kad šalis nepasuks atgal nedemokratinio režimo link.

Politologai - Adamas Przeworski, Michaelis Alvarzas, Jose Antonio Cheibubas ir Fernando Limongi - straipsnyje "Kas leidžia demokratijoms išsilaikyti" išskiria šiuos reikalavimus. Jų nuomone, didelę reikšmę demokratijos sėkmei turi geri ekonominiai rodikliai. Demokratijos, kurių metinės pajamos vienam gyventojui yra mažiau nei 1.000 JAV dolerių, yra itin silpnos ir yra didelė tikimybė, kad jos gali žlugti. Šių keturių politologų atliktų tyrimų teigimu, tokiu atveju demokratija gyvuoja tik 8,5 metų. Tuo tarpu demokratija šalyje su 6.000 JAV dolerių metinėmis vienam gyventojui pajamomis garantuotai bus konsoliduota. Be to, svarbu, kad būtų ekonominis augimas ir tinkamas pajamų paskirstymas. Ne tik ekonominiai veiksniai lemia demokratijos sėkmę.

Ankščiau minėtų politologų nuomone, nemažą įtaką demokratijos sėkmei įgauna tarptautinis klimatas. Kuo labiau šalis veikiama ir atvira

Vakarų demokratijoms ir liberalizmui, kuo daugiau šalių tuo metu yra pasirinkusios demokratizacijos kelią, tuo didesnės galimybės, kad demokratizacija pavyks. Sėkmingam demokratijos konsolidavimui svarbu ir politinės šalies tradicijos. Jeigu šalies istorijoje buvo demokratijos vystymosi laikotarpiai, tikėtina, kad ir vėl pasirinkus demokratijos kelią demokratizacija bus sėkmingai užbaigta. Be to, demokratijos sėkmei svarbu yra ir instituciniai šalies sąrangai. Nustatyta, kad šalys, pasirinkusios parlamentinę sistemą, yra du kartus sėkmingesnės, įgyvendinant demokratiją, nei valstybės, įsteigusios prezidentinę sistemą⁴.

Be aukščiau minėtų sąlygų, reikalingų sėkmingam demokratizacijos proceso užbaigimui, S. Huntingtonas išskiria pagrindines grėsmes, kurios kelia pavojų būtent trečiosios bangos demokratizacijos procesams. Jo nuomone, „grėsmė kyla iš pačių demokratizacijos dalyvių. Tai yra politiniai lyderiai ir grupės, kurios laimi rinkimus, paima valdžią ir tada manipuliuoja demokratijos mechanizmais tam, kad apribotų arba sunaikintų demokratiją. Anksčiau demokratiniai režimai žlugdavo revoliucijų ir perversmų keliu ir perėjimas į autoritarizmą būdavo labai greitas. Tuo tarpu trečiosios bangos demokratijos būna ne nuverčiamos, o nunyksta palaipsniui žlugdomos tų, kurie buvo išrinkti demokratijos įgyvendinimui“⁵. Pasak S. Huntingtono, šios grėsmės įgauna įvairias formas. Viena jų - vadinamasis „raudonųjų sugrįžimas“, kai buvę komunistai demokratiniu rinkimų keliu vėl ateina į valdžią. Kita potenciali grėsmė, S. Huntingtono nuomone, yra ta, kad demokratiniu būdu gali būti išrinktos partijos ar judėjimai, besilaikantys antidemokratinų ideologijų. Trečioji grėsmė demokratijai laikoma ta, kai demokratiniu būdu išrinktas vyriausiasis pareigūnas savo rankose koncentruoja visą valdžią, pajungia arba sustabdo įstatymų leidžiamąją valdžią ir valdo įsakais. Būtent tokia situacija S. Huntingtono nuomone, susiklostė Baltarusijoje⁶.

1.2. Autoritarizmas kaip alternatyva demokratijai

S. Huntingtonas taip pat iškelia alternatyvos demokratijai klausimą. Jo nuomone, galimos dvi alternatyvos trečiosios bangos demokratijoms. Viena jų - islamo alternatyva, kai politinė sistema grindžiama islamo tiesomis ir reikalavimais. Tačiau S. Huntingtonas teigia, kad nors politinės institucijos islamo pasaulyje varijuoja nuo absoliu-

tinės monarchijos Saudo Arabijoje iki religinių varžymų apribotos pusiau demokratinės sistemos Irane, islamo alternatyva nėra patraukli net ir musulmonams⁷.

Kita alternatyva - azijinis autoritarizmas, kai "atleidžiami varžtai" ekonomikai, tačiau politinė sistema lieka suvaržyta totalitarizmo. Šios alternatyvos iliustracija galėtų būti išpūdingų laimėjimų ekonomikoje pasiekusios Pietryčių Azijos šalys - Singapūras, Malaizija, Tailandas, Indonezija⁸. Tačiau po Pietryčių Azijos finansinės krizės, kuri itin neigiamai paveikė šių šalių ekonomiką ir šios alternatyvos patrauklumas yra sumažėjęs.

Alternatyvų pereinamuoju laikotarpiu ieškoma todėl, kad siekiant įgyvendinti liberalias ūkio reformas, visuomenė išgyvena didelį šoką: neišvengiamai krenta didesnės gyventojų dalies pragyvenimo lygis, auga nusikalstamumas, susilpnėja valdžios struktūros. Autoritarizmo šalininkų nuomone, toks režimas pasižymi sugebėjimu užtikrinti politinį stabilumą ir tvarką visuomenėje, pažaboti nusikalstamumą bei tinkamai spręsti esminius ūkio klausimus. Šalims, kurios neturėjo ilgamečių rinkos ekonomikos tradicijų, autoritarizmas yra patrauklus tuo, kad charizmatinis lyderis sugeba mobilizuoti visuomenę, imtis nepopuliarių žingsnių, įgyvendinant rinkos ekonomikos reformas. Kita vertus, autoritarizmo šalininkai neįvertina tos aplinkybės, kad autoritarinis lyderis, sukoncentravęs savo rankose valdžią, darosi nenusipėjamas ir gali atsisakyti rinkos reformų⁹.

2. Autoritarizmas Baltarusijoje

1991 metais, po nepavykusio pučo Maskvoje, Baltarusijoje buvo paskelbta nepriklausomybė ir šalis pasuko demokratizacijos keliu. Po trejų metų laimėjęs prezidento rinkimus demokratiiniu būdu Baltarusijos prezidentu tapo Aleksandras Lukašenka. Už jį balsavo 80,3 % nuo visų atėjusių balsuoti rinkėjų. Su šio politinio lyderio vardu siejamas Baltarusijos posūkis į autoritarizmą. Tai liudija neteisėtas valdžios sukoncentravimas prezidento rankose (prezidentinė valdžios vertikalė), išvaikytas parlamentas, Konstitucijos nesilaikymas, spaudos laisvių apribojimas, rėmimasis jėgos struktūromis, opozicinės veiklos suvaržymas. Prezidentas A. Lukašenka autoritarizmą priešpastatė kaip alternatyvą demokratizacijos procesui.

2.1. *Nenuoseklios ekonominės reformos viena iš demokratinio proceso žlugimo priežasčių*

Galima teigti, kad 1991 metais nepriklausomybės, demokratijos ir rinkos ekonomikos pasirinkimas šalį užklupo netikėtai. Tai buvo daugiau išorinių veiksnių rezultatas nei pačių baltarusių siekis ir laimėjimas. Šis nepasirengimas atėjusiems pokyčiams buvo atitinkamai sutiktas valdančiojo elito. Demokratinės jėgos nesugebėjo mobilizuoti masinės paramos ir paimti valdžią į savo rankas. Šią valdžios nišą sėkmingai užpildė partinė nomenklatūra, pasinaudojusi demokratiniais mechanizmais¹⁰.

Baltarusijos išskirtinumas tarp pokomunistinių šalių yra tas, kad, nepaisant komunistinio režimo žlugimo, politiniai ir ekonominiai šalies svertai išliko tų pačių politinių jėgų rankose. Valdantysis elitas ne tik kad liko tas pats, bet ir nebuvo priverstas pasikeisti. Pagrindiniai Baltarusijos elito tikslai buvo išlaikyti valstybinę nuosavybę savo rankose bei, įsivyravus laisvosios rinkos sąlygoms, neprarasti Rusijos rinkos¹¹. Be to, tarybiniais metais Baltarusija buvo labai stipriai integruota į Tarybų Sąjungos ūkio sistemą. Šalis buvo vadinama TSRS "surinkimo cechu". "Baltarusijoje buvo sukoncentruotos Tarybų Sąjungos progresyviausios su pažangiausiomis technologijomis gamyklos. Šalyje buvo pagaminama 30% elektroninės-skaičiavimo ir 23% radioelektroninės visos Tarybų Sąjungoje gaminamos šios technikos. Baltarusijoje taip pat veikė pažangiausios žemės ūkio ir automobilių gamyklos Sąjungoje."¹² Tai lemia Rusijos rinkų svarbą Baltarusijai.

Po rugpjūčio mėnesio pučo neatsitokėjusi Baltarusijos nomenklatūra buvo priversta sekti Rusijos pėdomis, reformuojant ekonomiką. Tačiau reformos buvo vykdomos tik iš dalies. Baltarusijoje buvo liberalizuotos kainos, tačiau nebuvo imtasi vykdyti griežtos monetarinės politikos ir privatizacijos. Privatizacijos nebuvimą lėmė iš vienos pusės valdančiojo elito siekis išlaikyti valstybinę nuosavybę, nes jie suprato, kad konkurencijos sąlygomis jų įmonės žlugs¹³. Kita priežastis, lėmusi atsisakymą nuo privatizacijos, buvo ta, kad nomenklatūra neturėjo galimybių sukaupti pakankamai lėšų tam, kad suformuotų atskirą privataus verslo sektorių ir imtųsi privatizacijos¹⁴. Šios pusinės reformos šalyje turėjo neigiamos reikšmės didesniajai šalies gyventojų daliai, tačiau patenkino nomenklatūros interesus. Šios situacijos status quo

išlaikymą nomenklatūra siejo su prezidento posto įvedimu. Taigi nomenklatūra tapo viena iš socialinių grupių, kuri palaikė A. Lukašenkos kandidatūrą į prezidento postą. Pastarasis geriausiai įkūnijo nomenklatūros nuostatas dėl valstybės įtakos ekonominiams procesams.

Politologas Viktoras Černovas išskiria tris priežastis, kodėl tuometinis politinis elitas pasisakė už prezidento posto įvedimą. Pirmą, prezidento institucija sustiprintų valstybės kontrolę socialiniams-ekonominiams procesams. Antra, valdančiajam elitui nerimą kėlė stiprėjančios demokratinės jėgos. 1994 metų pradžioje nomenklatūra buvo stipresnė už demokratines jėgas ir įsitikinusi savo pergale prezidento rinkimuose. Tokiu būdu prezidento institucija būtų užtikrinusi tuometiniam elitui atsvarą, jeigu į parlamentą būtų išrinkta demokratų dauguma. Trečiąją priežastimi V. Černovas laiko, ir tuometinio elito ir daugumos baltarusių siekimą tvirtos centralizuotos valdžios, kuri užtikrintų stabilumą pereinamuoju laikotarpiu¹⁵.

2.2. Politinės sistemos ypatumai Baltarusijoje ikiprezidentiniu laikotarpiu

Atsakymą, kodėl perėjimas į demokratiją nebuvo įgyvendintas Baltarusijoje suteikia ir politinių reformų analizė. Nepriklausomybė Baltarusijoje nebuvo susijusi su tautinio judėjimo pakilimu šalyje. Skirtingai nuo Baltijos šalių, Ukrainos ir Užkaukazės respublikų šioje šalyje tautinis judėjimas nebuvo pagrindinė jėga, siekianti esminių pokyčių¹⁶.

Be to, Baltarusijoje nebuvo disidentinio judėjimo. Vienintelis disidentas visoje dešimtmilijoninėje šalyje sėdėjęs kalėjimuose už antitarybinę veiklą buvo Michailas Kukobaka.¹⁷ Atsargiai ir pasyviai tiek į M. Gorbačiovo inicijuotas reformas, tiek ir vėliau į Baltarusijos nepriklausomybę reagavo ir šalies inteligentija.¹⁸ Taigi šalies politinis elitas liko beveik nepasikeitęs, lyginant su tarybiniu laikotarpiu. Dėl to po 1991 metų Baltarusijoje susiklostė gana prieštaringa situacija. "Ekonominėje plotmėje senoji sistema save visiškai išsėmė, tačiau idėjiniame-psichologiniame lygyje - visiškai ne. Susidarė gili sistemos krizė, o tuo pačiu ir savotiška krizinė sąmonė"¹⁹. Ekonominės reformos buvo vykdomos tik iš dalies. Politiniai pertvarkymai šalyje buvo visiškai sustoję. Skirtingai nuo kitų pokomunistinių šalių Baltarusijoje iki 1995 metų dirbo senasis dar tarybiniais laikais išrinktas

parlamentas. Šis komunistų valdomas parlamentas blokavo opozicijos siūlymus anksčiau laiko surengti parlamento rinkimus. Taigi reali valdžia atsidūrė vykdomosios valdžios rankose, kas ir suteikė prielaidas Lukašenkos atėjimui į valdžią²⁰.

Aukščiausios valdžios perėjimą vykdomajai valdžiai sąlygojo ir tai, kad Baltarusijoje buvo labai silpnai išvystyta partinė sistema. Demokratinės jėgos buvo stipriai susiskaldžiusios ir vadovaujamos lyderių, kurių formuojama politika buvo stipriai nutolusi nuo Baltarusijos realybės. Be to, vis daugiau Baltarusijos piliečių blogėjančią ekonominę padėtį siejo su demokratinių jėgų atneštais pokyčiais. Nevienareikšmiškai baltarusių buvo sutiktas ir demokratų siūlymas radikaliais būdais suteikti baltarusių kalbai valstybinės kalbos statusą. Taigi demokratinės jėgos jau 1992 metais prarado iki tol turėtą populiarumą. Šis nesugebėjimas mobilizuoti piliečių palaikyti demokratų atstovaujamų politinių reformų marginalizavo demokratines jėgas Baltarusijoje. Prie šio susilpnėjimo prisidėjo ir tai, kad Baltarusijos demokratinis-tautinis judėjimas buvo labai stipriai susiskaldęs ir nesugebėjo susivienyti.

Nesugebėjo įsivirtinti ir Baltarusijos komunistų partija. Po 1991 metų rugpjūčio mėnesio įvykių ši partija buvo uždrausta. Tačiau jau 1993 metų vasario 13 dieną Baltarusijos parlamentas buvo priverstas legalizuoti komunistų partijos veiklą. Pamažu Baltarusijos komunistai sustiprėjo, ypač vietos valdžios struktūrose. Tačiau artėjant prezidento rinkimams, ir komunistai buvo per silpni, kad jų remiamas kandidatas laimėtų prezidento rinkimus.

Skirtingai nei Rusijoje ir Ukrainoje Baltarusijos partinės sistemos bruožu laikoma ir tai, kad nė viena partija nebuvo valdžioje. Tuo tarpu pati valdžia buvo visiškai "nepartinė". Valdžioje esanti grupė, vadovaujama premjero Viačeslavo Kebičiaus, nesugebėjo sukurti partijos. Ši grupė rėmėsi ne formaliomis partinėmis struktūromis, o korporatyviniais interesais ir asmeniniais ryšiais²¹.

"Gali susidaryti įspūdis, kad 1992 metais Baltarusijoje susiklostė išbaigta partinė sistema. Išties rodėsi, kad visos pagrindinės politinio spektro vietos - baltarusių nacionalistai, liberalai, komunistai, panslavitai ir rusų nacionalistai - buvo užimtos. ...tačiau ši politinė sistema buvo itin silpna ir trapi"²².

Šių partijų silpnumą aiškiai pademonstravo prezidento rinkimai. Visus partijų remiamus kandidatus ryškia balsų persvara aplenkė A. Lukašenka. Rinkiminėje kampanijoje jis taikliai akcentavo savo nepriklaus-

somumą jokioms partijoms, kurios neturėjo didelės paramos Baltarusijos visuomenėje. A. Lukašenka sugebėjo patraukti rinkėjus, pareiškdamas, kad „jis nei su kairiaisiais, nei su dešiniaisiais - jis su liaudimi“²³.

2.3. Baltarusijos tautinio identiteto įtaka politinio režimo raidai

Vienas iš raktų tam, kad būtų paaiškinta A. Lukašenkos sėkmė prezidento rinkimuose, o vėliau ir demokratijos žlugimas yra Baltarusijos valstybingumo analizė. Ši šalis ilgai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalis, po trečiojo Žečpospolitos padalijimo tapo carinės Rusijos kolonija. Vėliau šaliai teko pergyventi tris sukilimus (1794, 1831 ir 1863 metais), du pasaulinius karus, kelis mėnesius gyvavusią Baltarusijos respubliką, bolševikų okupaciją ir Baltarusijos Tarybų Socialistinės Respublikos laikotarpį TSRS sudėtyje. Tokie istoriniai vingiai atitinkamai palietė ir baltarusių tautinę savimone. Be to, visą laiką nuo 1793 metų Maskva Baltarusijoje vykdė aktyvią rusifikacijos politiką ir dėl to didžioji baltarusių dalis bei identitetas turi buvusios kolonijos pėdsakų²⁴. Baltarusijos sociologas Ichoris Babkou teigia, kad dalis baltarusių jaučiasi priklausą „kolojininiam identitetui“. „Tai identitetas, kuris taikomas daliai grupės narių, kurių tautinis identitetas yra kilęs gimtojoje šalyje, tačiau jų kultūrinis identitetas yra sukurtas naujos aplinkos“²⁵. Anot I. Babkou, Baltarusijoje kolojinis identitetas pasireiškia dvikalbyste (baltarusių ir rusų), oficialiai deklaruojama rusiškąja kultūra, paslėpta po tautų draugystės širma ir baltarusiškąja - vietinės reikšmės, pasireiškiančia valstybės reguliuojama baltarusių literatūros, liaudies menų puoselėjimu. Be to, Baltarusijos istorija tarybiniais metais taip pat buvo perrašyta, iškreiptai vertinant daugelį esminių šalies istorijos faktų.

Baltarusijos paradoksas yra tas, kad dabartiniu laikotarpiu vyksta konfliktas tarp baltarusiškojo ir kolojininio identitetų. 1991-1993 metais baltarusiškasis identitetas buvo vyraujantis, tačiau po A. Lukašenkos pergalės kolojininis identitetas Baltarusijoje nugalėjo²⁶. Kolojininis identitetas suteikia paaiškinimą, kodėl A. Lukašenka taip sėkmingai naudojo Tarybų Sąjungos regalijomis (pvz., tarybinio himno, vėliavos įteisinimas), tiek rinkiminėje kampanijoje, tiek prezidentavimo siekdamas patraukti rinkėjų simpatijas. Šis baltarusių nostalginis siekis restauruoti tarybinius laikus daug kuo prisidėjo prie demokratinio proceso

žlugimo. Be to, nepavykusią demokratiją galima argumentuoti ir tuo, kad Baltarusijos demokratijos tradicija yra labai silpna - tik keli mėnesiai 1918-1919 metų laikotarpiu.

2.4. Baltarusijos prezidento elektoratas

1994 metais A. Lukašenka pasiekė triuškinančią pergalę demokratiniuose prezidento rinkimuose. Vėliau prezidentas A. Lukašenka ne teisėtai sukonzentravo savo rankose visą valdžią ir atsisakydamas demokratių pertvarkymų pasuko autoritarizmo link. Tai, kad pastarieji prezidento veiksmai nesulaukė didesnio pasipriešinimo iš Baltarusijos visuomenės, verčia demokratijos žlugimo priežasčių ieškoti ir Baltarusijos elektorate bei nustatyti, kuo remiasi A. Lukašenkos režimas.

Didžioji gyventojų dalis, kurią sudaro kaimo gyventojai bei miestiečiai, patys neseniai atvykę iš provincijos, Baltarusijoje laikėsi patriarchalinių-tradicinių vertybių. "Tai archainis konservatyvumas ir mitologinis mąstymas, nedideli poreikiai, pavydas svetimam turtui, laisvės ir konkurencijos baimė, "apsuptos tvirtovės" psichologija, vienvaldystės siekimas, nesupratimas atstovaujamų institucijų reikšmės, orientacija į autoritarinį charizmatinį lyderį, lojalumas bet kokios realios valdžios centrui, aukštas individualaus prisitaikymo prie valdžios laipsnis, politinis nesąmoningumas, pasyvumas ir nuolaidumas"²⁷. Šis reiškinys yra aiškinamas tuo, kad Baltarusijoje ilgai vyravo valstietiškas gyvenimo būdas, didelis genofondo praradimas dėl karų, vykusių Baltarusijos teritorijoje, nuolatiniu piliečių atitolimu nuo realios valdžios svertų, pilietinės visuomenės nebuvimu bei tarybiniu totalitarizmu, pasireiškusi masinėmis represijomis, prievartiniu komunistinės ideologijos propagavimu ir atsisakymu nuo rinkos mechanizmų²⁸.

Prasidėjus ekonomikos pertvarkymams, ši gyventojų dalis nesugebėjo rasti savo vietos besikeičiančioje laisvosios rinkos modelį pasirinkusioje visuomenėje. Jie pasijuto visiškai marginalizuoti ir nesugebantys savarankiškai atstovauti savo interesams.

Be to, atkreiptinas dėmesys, kad Baltarusijoje dėl susiklosčiusios demografinės padėties vienas trečdalis rinkėjų yra pensininkai, kurie yra itin pažeidžiami ekonominių reformų laikotarpiu ir išeitį iš susiklosčiusios situacijos mato buvusios sistemos restauracijoje. Reakcingai nusiteikusių rinkėjų dalį sudarė ir demobilizavusieji karininkai, ku-

rių didelė dalis yra apsigyvenusi rytų Baltarusijoje. Neigiamas nuostatas demokratijos atžvilgiu skatino ir tai, kad prezidento rinkimų metu Baltarusijoje dėl nenuoseklių ekonominių reformų buvo smarkiai kritęs pragyvenimo lygis. Tuo tarpu tarybiniais metais Baltarusijoje, lyginant su kitomis respublikomis, ypač Rusijos Federacijos rajonais, ekonominė situacija buvo kur kas geresnė. Šiuos A. Lukašenkos elektorato ekonominius prioritetus iliustruoja 1 lentelė.

1 lentelė. Jei rytoj įvyktų rinkimai, ar balsuotumėte už Lukašenką²⁹?

	Taip%	Ne%
Pasisakote už ekonomiką		
- planinę	66.6	33.4
- rinkos ekonomiką su nežymiu valstybės reguliavimu	19.5	80.5
Efektyviausia nuosavybės forma		
- valstybinė	63.9	36.1
- privati	26.8	73.4
Leisti Baltarusijos piliečiams įsigyti žemę kaip privačią nuosavybę		
- ne	67.3	32.7
- taip	37.9	62.1
Už kokią ekonomikos modelį pasisakote?		
- buvusios TSRS	69.3	30.7
- Lenkijoje ir Baltijos šalyse	28.3	71.7
- JAV	24.3	75.7

Politiniai A. Lukašenkos elektorato bruožai atskleisti 2 lentelėje. A. Lukašenkos rinkėjas pasisako prieš opozicijos veiklą, prieš Baltarusijos nepriklausomybę. Dėl blogėjančios ekonomikos jis kaltina Vakarų, privačią iniciatyvą, mafiją vidaus ir išorės priešus.

2 lentelė. Jei rytoj įvyktų rinkimai, ar balsuotumėte už Lukašenką³⁰?

	Taip%	Ne%
Požiūris į opozicijos veiklą 1997 m. pavasarį		
- tai bandymas destabilizuoti situaciją šalyje	62.6	37.4
- tai legalus protestas prieš neteisingą valdžios politiką	19.6	80.4
Ar Baltarusija turi būti nepriklausoma suvereni valstybė?		
- ne	59.6	40.4
- taip	44.1	55.9
Ar NATO plėtra į Rytus kelia grėsmę Baltarusijai?		
- taip	57.3	42.7
- ne	16.3	83.7
Kodėl Baltarusijoje žmonės gyvena blogiau nei Vakaruose?		
- mums nuolat trukdo vidaus ir išorės priešai	70.4	29.6
- kaltas prastas valstybės valdymas	41.1	58.8
Kas kaltas dėl blogėjančios ekonominės situacijos Baltarusijoje		
- baltarusių verslininkai	60.1	39.9
- žiniasklaida	60.2	39.8
- mafija	59.8	40.2
- užsienio kapitalas	54.9	45.1
- Vakarai	68.0	32.0

Tai, kad Baltarusijoje nepriklausomybė ir demokratija buvo “neišskentėti”, o buvo primesta išorinių jėgų, baltarusiai atkeršijo pasauliui, išsirinkdami autoritarinį lyderį, kuris nutraukė demokratinį procesą ir pasuko šalį autoritarizmo link. Prezidento A. Lukašenkos atramos socialinės autoritarinio režimo įgyvendinimui yra nomenklatura (jos vaidmuo režimui aptarti 2.1 dalyje) ir patriarchalinių – tradicinių vertybių besilaikanti konservatyvioji visuomenės dalis.

2.5. Baltarusijos prezidento įtaka autoritarizmo įsigalėjimui

Baltarusijos prezidentu išrinkus A. Lukašenką, šalies demokratinės jėgos patyrė stiprų pralaimėjimą. Nors tai, kad prezidentas pasisako už autoritarinę valdžią, išryškėjo praėjus pusei metų nuo jo išrinkimo. "Lukašenkos nuomone, autoritarinė valdžia yra žymiai stipresnė ir stabilesnė nei demokratinė. Šie jo įsitikinimai išryškėjo 1995 metų gruodžio mėnesį interviu Vokietijos laikraščiui "Handelsblatt":

"... Vokietija iš griuvėsių pakilo tik tvirtos rankos dėka. Ne viskas, kas susiję su Adolfu Hitleriu, Vokietijoje buvo blogai. Prisiminkime jo valdymą Vokietijoje. Vokiška tvarka vystėsi šimtmečiais. Valdant Hitleriui šis procesas pasiekė kulminaciją. Tai atitinka mūsų supratimą apie prezidentinę respubliką ir prezidento vaidmenį joje. Aš noriu pabrėžti, kad šio žmogaus negalime vertinti tik teigiamai ar neigiamai. Yra ir teigiamos pusės. Vokietija buvo atstatyta stiprios prezidentinės jėgos pagalba. Vokietija pakilo dėka šios stiprios jėgos, dėka to, kad visa tauta susivienijo aplink savo lyderį. Šiandien mes pergyvename panašų laikotarpį, kai turime susivienyti aplink vieną asmenį ar grupę žmonių tam, kad išgyventume, atsilaikytume ir vėl atsistotume ant kojų..."³¹

Nepaisant to, kad kitą dieną prezidento atstovas spaudai Zamiatalinas paneigė šiuos A. Lukašenkos žodžius, tačiau Baltarusijos prezidento valstybės vizija buvo kuriama būtent tokia linkme. Jo supratimu, valstybinės struktūros turėtų sudaryti savotišką trikampį. Pastarojo pagrindas - valstybinės struktūros apsiginti nuo išorinių (ginkluotosios pajėgos) ir vidinių priešų (baudžiamosios struktūros), o viršuje valstybinė ideologija, apibrėžianti valstybės vystymosi gaires³². Be to, A. Lukašenkos supratimu pasaulis yra supaprastintas, skirstomas tik į baltas arba juodas spalvas. Viskas gali būti skirstoma į "savus" ir "svetimus", į "sajungininkus" ir "priešus". Rinktis ir spręsti, kas kuriai stovyklai priklauso, irgi gali tik prezidentas. Taip demokratai buvo prilyginti vidiniams priešams, su kuriais reikia visomis išgalėmis kovoti³³. Prezidentas taip pat priešpastatė Baltarusiją likusiam demokratiniam pasauliui. Tai liudija jo žodžiai 1996 gruodžio 18 dienos laikraščiui "Moskovskij Komsomolec", kad "Aš savo valstybės paskui civilizuotą pasaulį nesivesiu"³⁴. Šį jo iššūkį tarptautinei bendrijai geriausiai iliustruoja Drozdy diplomatinė krizė, kai prezidentas, prieštaraudamas Vienos konvencijai ir tarptautinės bendrijos pripažintoms taisyklėms, iškraustė užsienio diplomatus iš jų rezidencijų.

Reikia pripažinti, kad Baltarusijos prezidentui pavyko marginalizuoti demokratinę opoziciją. Paleidęs jam nepaklusnų parlamentą, palaužęs Konstitucinio teismo pasipriešinimą, suvaržęs žiniasklaidos laisvę bei panaikinęs kitus demokratijos mechanizmus, prezidentas visą valdžią suėmė į savo rankas. Jo režimas įgavo aiškų autoritarinį pobūdį. Tai, kad jam pavyko taip lengvai palaužti demokratines jėgas, lėmė ir tai, kad jį rėmė didžioji dauguma Baltarusijos piliečių. Būtent A. Lukašenka geriausiai įvardindavo jų lūkesčius ir pateikdavo paprastus suprantamus atsakymus į sudėtingus klausimus. Ši parama įgavo emocinį pagrindą, visai neatsižvelgiant į realiai atliktus darbus. A. Lukašenkos pasiūlymą restauruoti buvusią sistemą rėmė dauguma Baltarusijos piliečių. Savo ruožtu nemažai prie Baltarusijos prezidento pergalės prieš demokratines jėgas prisidėjo ir tai, kad šalyje buvo lenvabūdiškas visuomenės požiūris į įstatymo viršenybę.

Išvados

Po 1989 metų Rytų ir Vidurio Europoje nuvilnijo trečioji demokratizacijos banga. Deja, Baltarusijoje demokratija buvo priversta atitraukti. S. Huntingtonas, gvilvendamas šios trečiosios demokratizacijos bangos grėsmes, pažymėjo, kad jos kyla iš pačių demokratizacijos dalyvių. Tai yra politiniai lyderiai ir grupės, kurios laimi rinkimus, paima valdžią ir tada manipuliuoja demokratijos mechanizmais tam, kad apribotų arba sunaikintų demokratiją. Viena šios grėsmės forma S. Huntingtonas įvardijo Baltarusijos atvejį, kai demokratiniu būdu išrinktas vyriausias pareigūnas savo rankose koncentruoja visą valdžią, pajungia arba sustabdo įstatymų leidžiamąją valdžią ir valdo įsakais.

Kuo galima paaiškinti, kas demokratiniu rinkimų keliu Baltarusijos prezidentu tapęs A. Lukašenka demokratijai priešpastatė autoritarizmą, kurį priėmė Baltarusijos visuomenė. Galima būtų išskirti kelias tokios įvykių eigos priežastis.

Viena jų tai, kad šalyje buvo neišbaigtos ir tik iš dalies vykdytos rinkos ekonomikos reformos, kurios šalyje pagimdė didelį ekonomikos nuosmūkį. Šis procesas suvienijo dvi socialines, autoritariniam A. Lukašenkos režimui leidusias ateiti jėgas. Tai senoji tarybinė nomenklatūra, kuri pasisakė prieš visapusiškas rinkos ekonomikos reformas. Kita jėga, aktyvi autoritarinio režimo šalininkė, buvo marginalizuota, liumpenizuota, prieš rinkos

ekonomiką nusiteikusi visuomenės dalis. Būtent pastarasis socialinis sluoksnis itin smarkiai nukentėjo nuo nevykusių ekonominių reformų ir išėitį iš susidariusios sistemos matė buvusios sistemos restauravime.

Be to, Baltarusijoje nebuvo vykdomos ir politinės reformos. Tai sąlygojo tvirtos partinės sistemos nesusiformavimą bei visuomenės atmetimą požiūrį į įstatymo viršenybę. Tai leido populistiniam ir autoritarinių ambicijų lyderiui užimti susidariusią nišą politinėje sistemoje.

Dėl istorinių priežasčių Baltarusijoje buvo labai silpnos ir demokratijos, ir valstybingumo, pilietinės visuomenės tradicijos. Šie veiksniai taip pat daugiausia lėmė, kad Baltarusijos visuomenė nebuvo pasirengusi priimti ir įgyvendinti demokratiją savo šalyje, kuri šaliai buvo priemesta išorinių aplinkybių. Šia situaciją puikiai įvertino A. Lukašenka. Jam tapus prezidentu, šalyje neatsirado jėgų, sugebančių užkirsti kelią šalies posūkiui į autoritarizmą.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Fukuyama F. *The End of History* // *The National Interest*, 16 (1989). - P. 3-17.

² Huntington S. *After Twenty Years the Future of the Third Wave* // *Journal of Democracy*. - 1997. Nr. 8 (4). - P. 1-10.

³ Sorensen G. *Democracy and Democratization*. - Boulder: Westview Press, 1993. - P. 61

⁴ Przeworski A., Alvarez M., Cheibub J. A., and Limongi F. *What Makes Democracy to Endure* // *Journal of Democracy*. - 1996. - Nr. 7. - P. 39-55.

⁵ Huntington S. *Democracy for Long Haul* // *Democracy's Victory and Crisis. Nobel Symposium*. - No.93, 1997. - P. 8-9.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid. - P.11.

⁸ Ibid.

⁹ Černov V. *Priroda Političeskovo Režima v Belarusii i Perspektivi Evo Transformacii* // *Belarus-Monitor. Demokratičeskije Procesy v Belarusii: Osnovnyje Tendencii i Protivorečija*. - 1997. - P. 66-67.

¹⁰ Ibid. - P.68.

¹¹ Ibid. - P.69.

¹² Karbalevič V. *Nekotoryje Neudači Demokratičeskich Preobrozovanii v Belarusi v Načale 90-ch Godov*. Nacionalnnyj centr strategičeskich iniciativ "Vostok-Zapad". - 1997. - P.8

¹³ Žr. Černov V. Op. cit. - P.70.

¹⁴ Lukashuk A. *Explaining Lukashenka's hold on power Yesterday as Tomorrow: Why It Works in Belarus* // *East European Constitutional Review*. - 1998. - Nr. 7 (3). - P. 1-8; New York University Law School and Central European University // <http://>

www.nyu.edu/cccr/vol7num3/special/belarus.html

¹⁵ Žr. V. Černov. Op. cit. - P.71.

¹⁶ Žr. V. Karbalevič. Op. cit. - P.9.

¹⁷ Drakochrust G., Drakochrust J., Furman D. *Transformacija Partiinoi Sistemy Belarusi* // Belorusija i Rosija: Obščestva i Gosudarstva. - Moskva, 1998. - P. 107.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Žr. V. Karbalevič. Op. cit. - P.10.

²⁰ Žr. A. Lukashuk. Op. cit.

²¹ Žr. G. Drakochrust, J. Drakochrust, D. Furman. Op. cit. - P.123.

²² Ibid.

²³ Ibid. - P.125.

²⁴ Babkou I. *Belarus: Dual Modernity* // Cultural Encounters in East Central Europe. - Stockholm, 1998. - P.106.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Černov V. *Avtoritarnij Režim v Belarusi: Charakter, Zapas Pročnosti, Varianti Transformacii* // Adkrytac Gramatsva. - 1998. - Nr. 4 (106). - P.1; <http://www.data.minsk.by/opensociety/106/2.html>

²⁸ Ibid.

²⁹ Manaev O. *Po Tonkomu Ldu (socialogičeskij portret elektorata Aleksndra Lukašenko)* // Novosti NISEPI. - Minsk, 1997. - Nr. 3 (5). - P. 8.

³⁰ Ibid. - P. 9.

³¹ *Summary of Belarussian politics 1986-1996.* // http://jurix.jura.uni_sb.de/~serko/law_pol/politics/html; Internetiniame puslapyje apsilankyta 1999 09 25.

³² Feduta A. *Mir kak Volia i Predstavljenije* // Belorusija i Rosija: Obščestva i Gosudarstva. - Moskva, 1998. - P.269.

³³ Ibid. - P. 270.

³⁴ *Moskovskij Komsomolec.* - 1996 12 18. Cituota iš V.Černov. *Avtoritarnij Režim v Belarusi: Charakter, Zapas Pročnosti, Varianti Transformacii* // Adkrytoje Graždanstvo. - 1998. Nr. 4(106). - P.1; <http://www.data.minsk.by/opensociety/106/2.html>

³⁵ Fukuyama F. *The End of History* // The National Interest. - 1989. - Nr. 16. - P. 3-17.

³⁶ Huntington S. *After Twenty Years: the Future of the Third Wave* // Journal of Democracy. - 1997. - Nr. 8(4). - P. 1-10.

SUMMARY

THE REASONS OF FAILED DEMOCRACY IN BELARUS

Samuel P. Huntington has come to notice that the primary source for the most serious threats to the evolving democracies of the third wave unfold from within, the political leaders and groups, which, once the elections are won and the power - seized, manipulate upon the democratic mechanisms. Hence, when the elected chief executive

concentrates the power in his own hands, subordinates or even suspends the legislature, and rules largely by decree, the democratic mechanisms turn first suppressed and later - abolished.

By getting a specific shape, Huntington's warning became reality in the Republic of Belarus. On July 10, 1994 the overwhelming majority of Belarus people (80.3%) elected Alexander Lukashenko to become the president of the country. The president reversed the course of democratization and turned the country into authoritarianism. Aimed at meeting to the purpose of the article the author examines the reasons why the democracy failed in Belarus.

One of these: the failure of democracy came about as a result of inferior and uncompleted economic reforms which made the population face the economic chaos and enormous hardships. The course of events united two forcible segments of Belarus society, which later paved the way for the emergence of Lukashenko - known soviet nomenklatura and marginalised groups. The goal behind old nomenklatura's actions was its ambition to retain the grip on state property and guarantee access to the market of the Russian Federation. A large part of the population, due to its inability to deal with the new situation caused by economic reforms, chose for the restoration of the old system, in its view - preferably authoritarian, as the way out of the desperate situation.

Besides, Belarus stood aloof at the efforts to carry out the political reforms. Therefore, the underdeveloped party system and extremely sceptical attitude of the society towards the rule of law, were made dependent on this failure, opening the doors for a populist and charismatic leader to be elected to the highest post, and to illegitimately concentrate powers in his own hands.

In addition, the failure of democracy in Belarus can be attributed to weak national identity, frail traditions of democracy, statehood and civil society. These factors presupposed the fact that Belarus society was yet immature to endorse and implement democracy in their country, the one forced upon them by external circumstances. This phenomenon was later well assessed by Alexander Lukashenko. Once he had become the president, in Belarus no adequate force emerged, which could have cancelled country's future, that of authoritarianism.